

на початку ХХ ст., оскільки розглядалися як реальна альтернатива унітарній за формою державного устрою централізованій національній державі (французька модель). Відповідно задовго до початку інтеграційного процесу федералізм розглядався як доктрина, реалізація принципів якої дозволяє узгоджувати різноманітні інтереси багатонаціональних і багатоконфесійних утворень, забезпечувати їх співіснування в рамках єдиної політико-правової і економічної системи, будь-то імперія чи міждержавне об'єднання. При цьому слід визнати, що в процесі вироблення інтеграційної моделі об'єднаної Європи у другій половині ХХ ст. могли бути використані підходи, що були теоретично розроблені і перевірені на практиці в Германській і частково в Австро-Угорській імперіях, а також в СРСР, теоретична конструкція федерації в якому була побудована, спираючись на німецький досвід.

И. В. Яковюк

ГЕРМАНСКИЙ ИМПЕРСКИЙ ФЕДЕРАЛИЗМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЙ ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС

Статья посвящена исследованию процесса становления федерализма в европейских монархиях конца XIX – начала XX вв., влиянию концепции германского «имперского федерализма» на интеграционные процессы в Европе во второй половине XX – начале XXI вв.

Ключевые слова: имперский федерализм, империя, европейская интеграция.

I. V. Yakovyuk

GERMAN IMPERIAL FEDERALISM AND ITS EFFECT ON THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

The article is devoted to the analysis of the process of formation of federalism in the European monarchies of the late XIX - early XX centuries, the influence of the German concept of “imperial federalism” on the integration processes in Europe in the second half of the XX - XXI centuries.

Keywords: imperial federalism, the empire, European integration.

УДК 346:334.7+347.72] (477)

Д. І. Погрібний, кандидат юридичних наук, асистент кафедри господарського права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Еволюція корпоративних прав в Україні

Корпоративне право має багатовікову історію. З огляду на це повне та всебічне пізнання об'єкта дослідження передбачає обов'язкове вивчення його двох основних складників — сучасного (сталого) стану та історії розвитку. Остання так чи інакше відображається на сучасному стані відносин (корпоративних відносин). Тому в правовій науці, як і в інших соціальних науках, велике значення має історичний метод дослідження, сутність якого зводиться до необхідності розглянути явище, що вивчається, у його розвитку («саморусі»)¹. Цей метод дозволяє вивчити виникнення, формування та розвиток процесів і подій в їх хронологічній послідовності з метою з'ясування внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей².

Саме розгляд еволюції цих прав дає можливість розкрити економічні, соціальні причини їх виникнення, тенденції роз-

¹ Сырых В. М. Логические основания общей теории права: логика правового исследования (Как написать диссертацию) / В. М. Сырых. — М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. — Т. 2. — С. 45.

² Основы научных исследований / [И. М. Грушко, В. М. Сиденко]. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — Харьков: Выща школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1983. — С. 49.

виту та особливості. Причому для України має значення не тільки її власний досвід, а й досвід удосконалення корпоративного законодавства як у країнах Західної Європи¹, так і країнах СНД².

Дослідженням правових проблем, пов'язаних з динамікою корпоративних прав, займаються, зокрема, науковці А. Г. Бобкова, О. М. Вінник, Н. С. Глусь, В. В. Долінська, Д. В. Задихайло, Т. В. Кашанина, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатеева та ін. Однак ці питання залишаються поки що в недостатній мірі розкриті, незважаючи на їх значущість та актуальність.

Об'єднання, які були організовані та існували відповідно до волі осіб, що входили до них, виникли ще в середині другого тисячоліття до нашої ери в стародавніх державах Месопотамії у сфері морської торгівлі. Хліборобські та виробничі об'єднання, що відрізнялися можливістю вільно брати участь у них, були відомі Стародавньому Китаю, ассирійським і фінікійським державам, Давній Греції³. Разом із тим правовий зв'язок між суб'єктами цих об'єднань був ще далеким від корпоративних зв'язків, навіть у їх зародковому стані.

Розвиток корпорацій бере свій початок у Давньому Римі⁴. У Римі здавна існували приватні об'єднання, що іменувались *universitas*. До таких належали, наприклад, союзи, які об'єднували осіб однієї професії, скажімо, корпорації хлібопеків (*collegia pistorum*), майстрових (*collegia fabrorum*), мореплавців (*collegia naviculariorum*) та ін. У подальшому кількість

¹ Кібенко О. Р. Інститут загальних зборів у корпоративному праві Великобританії: новий підхід / О. Р. Кібенко // *Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора* : сб. науч. тр. / НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исслед. ; редкол.: В. К. Мамутов (отв. ред.) и др. — Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. — С. 115–120.

² Грудницькая С. Н. О проблеме сближения акционерного законодательства стран СНГ / С. Н. Грудницькая // *Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 квіт. 2004 р., Харків. — К., 2004. — С. 541–552.

³ Козаченко Г. В. *Корпоративне управління* : підруч. для вузів / Г. В. Козаченко, А. Е. Воронкова. — К. : Лібра, 2004. — С. 9.

⁴ Кашанина Т. В. *Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ и обществ)* : учеб. для вузов / Т. В. Кашанина. — М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М — КОДЕКС, 1999. — С. 89–90.

таких об'єднань зростала. Виникли поховальні товариства (*collegia funeraticia*), що мали на меті надання коштів для поховання своїх членів¹. У Римі також була створена система урядових позик із віддачею збору побічних податків на відкуп товариствам із певною внутрішньою організацією.

Уже з класичного періоду римського права спільне майно *universitas* вважалось таким, що належить корпорації, а не її членам. Із плином часу самотійність виступу в суді була за аналогією до муніципій поширена і на приватні корпорації. Так, раб, який перебував у власності корпорації, належав саме їй, а не її членам. Борг корпорації не належав її членам, як і навпаки. Обов'язок корпорації не міг розглядатися як обов'язки її членів². Останні могли виходити з організації (зі складу юридичної особи), а на їх місце приходили нові члени, які й набували прав із членства в корпорації³.

Порядок створення корпорацій не був однаковим протягом усієї історії Давнього Риму. За законами XII таблиць союзи, що створювалися приватними особами, не потребували попереднього дозволу чи подальшої санкції з боку органів державної влади. Важливо було лише, щоб мета колегії не суперечила нормам публічного права, а для її створення достатньо було трьох чоловік (*tres faciunt collegium* — троє людей утворюють колегію). Такий порядок діяв у докласичному періоді. У подальшому з поступовою концентрацією влади в руках принцепса, а потім імператора держава починає все наполегливіше ставити виникнення об'єднань під свій контроль. Нарешті, за законом про колегії (*lex Julia de collegiis*), виданим імператором Августом (I ст. до н. е.), для створення корпорації потрібний уже був спеціальний дозвіл сенату⁴.

¹ Иоффе О. С. *Основы римского гражданского права* / О. С. Иоффе, В. А. Мусин. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. — С. 60.

² Суворов Н. С. *О юридических лицах по римскому праву* / Н. С. Суворов. — М. : Статут, 2000. — С. 48–49.

³ Дождев Д. В. *Римское частное право* : учеб. для вузов / Д. В. Дождев ; под ред. В. С. Нерсесянца. — М. : Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1996. — С. 268–269.

⁴ *Римское частное право* : учебник / [под ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского]. — М. : Юристъ, 1996. — С. 119.

Звичайно, асоціації, корпорації не відрізнялися високим ступенем співробітництва та структурою правових зв'язків, та все ж таки корпорації вже можна було відрізнити від простої сукупності декількох осіб. Якщо порівнювати їх із корпораціями сьогодення, важко буде віднайти всі ознаки корпорації. Останні накопичувалися поступово. Разом із тим, очевидно, що саме з часів Давнього Риму вони беруть свій початок, хоч і існували тоді в зародковому стані й не впливали на хід економічного розвитку суспільства.

Нового поштовху у своєму розвитку корпорації та корпоративні зв'язки отримали за часів середньовіччя.

Загальноновизнаною вважається точка зору, що на розвиток корпорацій як організаційних структур та розвиток корпоративних зв'язків вплинула поява торгових гільдій. Останні створювалися для організації подорожей у найвіддаленіші країни з торговими цілями. І хоча вони ще не були цілісними господарськими одиницями і не ставили перед собою мету ведення загальної справи, але вже мали свої певні правила.

З розвитком економіки, появою нових засобів виробництва, зокрема морської справи, виникають й нові юридичні форми — морські товариства. Їх капіталістичний характер чітко виражений. Особисті відносини в цих товариствах, на відміну від торгових гільдій, відходять на задній план, переважають відносини з приводу капіталу. Кожен член такої корпорації вже має свій пай, який зазвичай був рівним у всіх членів.

Приблизно в цей же час виникають і гірничі товариства. Аналіз їхньої організаційної структури дозволяє стверджувати, що вони є прообразом сучасних господарських товариств. Т. В. Кашаніна зазначає, що в їхніх юридичних формах отримує розвиток корпоративна організація зв'язків. Управління справами перебуває у віданні загальних зборів, які вирішували питання більшістю голосів. Кількість паїв була значною (більше ста). Право на участь у гірничому товаристві було зумовлене набуттям паю, який відчужувався вільно, хоча й за правилами нерухомості.

Найбільшого розвитку корпорації отримали в Голландії та Англії. Причому правова система Великобританії була на-

стільки благотворною для розвитку корпоративних відносин, що саме ця країна вважається родоначальницею корпоративного права. Правові інститути, сформовані британською правовою системою, у подальшому лягли в основу корпоративного законодавства багатьох країн¹.

Виникнення першої компанії в Англії припадає на XV століття. У 1496 році Генріх VII дає дозвіл на створення компанії для торгівлі на шляху до Індії. Пізніше створюється «Russia Company», яка вважається однією з найстаріших компаній в Англії². Принципи останньої були застосовані до англійської Ост-Індської компанії, яка виникла в кінці XVI сторіччя та пішла далі у розвитку корпоративних відносин.

Внутрішні правила Ост-Індської компанії передбачали проведення загальних зборів. Вони повинні були проводитись у відомому всім місці. Один учасник мав один голос. Присутність на зборах — це обов'язок кожного члена. Збори вже поділялися на чергові та позачергові. Кожен учасник компанії, відповідно до розміру своєї участі, отримував право на відповідну частку прибутку³.

У 1856 році було встановлено обов'язок проводити попередню та кінцеву реєстрацію компаній, указувати, що корпорація має обмежену відповідальність, фіксувати в статуті місцезнаходження, мету діяльності, статутний капітал і т. ін.⁴ Така відкритість переслідувала мету дати можливість членам корпорації вчасно вжити необхідних заходів для захисту своїх прав, наприклад звернутися до суду. Англії належить і такий винахід, як іменні акції, привілейовані та акції на пред'явника.

Із часом корпоративні відносини поширюються на територію Франції, а потім і Німеччини.

Розвиток корпоративних відносин приводить до зменшення значення міжособистісних зв'язків і збільшення відносин

¹ Кибенко Е. Р. Корпоративное право Великобритании. Законодательство. Прецеденты. Комментарии / Е. Р. Кибенко. — Киев : Юстиниан, 2003. — С. 34.

² Каминка А. И. Акционерные компании / А. И. Каминка. — СПб., 1902. — Т. 1. — С. 152.

³ Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособие / Е. Р. Кибенко. — Харьков : Эспада, 2001. — С. 18.

⁴ Ливанцев К. Е. История буржуазного государства и права : учеб. пособие / К. Е. Ливанцев. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. — С. 60.

із приводу капіталу. Поступово в Європі церква також починає цікавитися корпоративними правами та створювати комерційні корпорації. Так, у травні 1628 року Ришельє створює торгову компанію, яка отримує п'ять кораблів для зовнішньої торгової діяльності¹.

У другій половині 60-х років XIX століття в США відбувається бурхливий розвиток промислового виробництва, в результаті чого до кінця того ж сторіччя США стає найбільш передовою, високорозвинутою індустріально-аграрною державою світу. Зростання виробництва, торгівлі супроводжувалося стрімкою концентрацією та централізацією капіталу². Це викликало збільшення значення великих корпорацій, які стали домінуючим фактором в американській економіці. Як наслідок, законодавчо змінюється порядок створення таких компаній. Дозвільний порядок змінюється реєстраційним, тобто спрощується. Тоді ж укрупнення корпорацій та удосконалення корпоративного права продовжується в усіх економічно розвинених країнах.

Початок розвитку корпоративного права в Україні припадає на період, коли вона входила до складу Російської імперії, а тому не може розглядатись у відриві від розвитку корпоративного права Росії тих часів.

Зауважимо, що сама ідея корпорацій була запозичена в західних країн. Вирішальне значення в цьому відіграло знайомство з англійською компанією «Russia Company», про яку вже згадувалось. Незважаючи на те, що перші компанії виникли раніше, опанування корпоративної ідеї розпочалося при Петрі I і розвивалося досить інтенсивно. Так, станом на 1893 рік на території Росії існувало 645 корпорацій, до 1914 року практично в усіх галузях економіки діяло більше 3101 корпорації із загальною сумою капіталу 4538 млн рублів³, серед яких Одеська страхова контора (1806), Кримська

¹ Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях / И. Т. Тарасов. — Киев : Типография И. Завадского, 1878. — С. 40.

² Слипенко С. А. Право доверительной собственности / С. А. Слипенко. — Харьков : Консум, 2000. — С. 19.

³ Козаченко Г. В. Корпоративне управління : підруч. для вузів / Г. В. Козаченко, А. Е. Воронкова. — К. : Лібра, 2004. — С. 14.

винна компанія (1827), страхова компанія в Одесі «Одесіана» (1829) та ін.

Разом із тим, як зазначає О. Р. Кібенко, переважними формами господарської (підприємницької) діяльності до 1917 року були повні та командитні товариства. На наш погляд, однією з причин цього була недосконала корпоративна нормотворчість, тобто діяльність законодавчих органів і, як наслідок, самого законодавства.

З 1917 року через відомі події процес розвитку корпоративних відносин призупинився. Новий уряд починає націоналізувати великі корпорації. Але корпорації не були знищені повністю. Як вказують Г. В. Козаченко, А. Е. Воронкова, вони продовжували існувати переважно в торгово-промисловій галузі. У невиробничій сфері існували «Банк зовнішньої торгівлі СРСР» (1924), Всесоюзне акціонерне товариство «Інтурист» (1929) та «Індержстрах СРСР» (1937), створені як акціонерні товариства.

З 1985 року в СРСР починається відродження корпоративної ідеї. У 1986–1988 роках Львівське виробниче об'єднання «Конвеєр», трест «Чимкентбуд», Ярославське виробниче об'єднання «Красный Октябрь» розпочинають випуск та реалізацію акцій трудового колективу та акцій підприємств. У 1988 році стають чинними Закон СРСР «Про кооперацію у СРСР» та ряд нормативних актів, що регулюють створення комерційних організацій. Із цього моменту розпочинається процес масового створення комерційних компаній¹.

У 1990 році Радою Міністрів СРСР приймається рішення щодо переведення державних підприємств на акціонерну форму власності, а також затверджується Положення про акціонерні товариства й товариства з обмеженою відповідальністю і Положення про цінні папери. Це було поштовхом до розвитку інституту корпоративних прав в Україні та, зокрема, першим вагомим кроком до виникнення в державі корпоративних прав. Тільки за 1990 рік у СРСР було створено 166 господарських товариств, більшість із яких знаходилася на території України.

¹ Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособие / Е. Р. Кибенко. — Харьков : Эспада, 2001. — С. 30.

Самостійного розвитку корпоративне право в Україні набуває з 1991 року, після розпаду СРСР. У цей період приймається ряд нормативних актів, які створюють для нього основні засади. Серед таких можна назвати: закони України «Про підприємництво», «Про власність», «Про підприємства в Україні», «Про цінні папери та фондову біржу», «Про господарські товариства». А з прийняттям у 1992 році таких законів України, як «Про приватизацію державного майна» та «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», розпочинається приватизація, яка і стає постійним джерелом збільшення корпоративних прав.

Разом із тим аналіз якісних факторів сучасної ринкової ситуації свідчить про те, що становлення корпорацій у нашій країні проходить у складних умовах збереження інвестиційного голоду. І це незважаючи на постійне вдосконалення механізмів регулювання корпоративних відносин. У цій ситуації існує об'єктивна потреба у створенні й упровадженні загальноєвропейських стандартів і правил.

Організація Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) спільно зі Світовим банком, Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними інституціями ініціювала в 1998 році глобальну програму зі створення універсальних стандартів та норм корпоративного управління, спрямовану на істотне поліпшення національних систем корпоративного управління. Ці міжнародні стандарти й повинні надалі (після прийняття їх урядами країн, міжнародними організаціями, діловими колами державного та приватного секторів економіки) стати частиною національного законодавства.

Процес запозичення правового досвіду Європейського Союзу (ЄС) отримав в Україні форму адаптації законодавства. При цьому адаптація (лат. adaptation — пристосування) — це правотворчий процес застосування набутого міжнародного досвіду в будь-якій галузі права й впровадження його норм у національне законодавство.

Питання адаптації законодавства України до законодавства ЄС постало перед нашою державою після підписання 14 червня 1994 року Угоди про партнерство та співробітництво

між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами (надалі за змістом — Угода про партнерство та співробітництво). У статті 15 цього документа закріплено, що «важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством є зближення існуючого та майбутнього законодавства України з законодавством Співтовариства. Україна вживе заходів для забезпечення того, щоб її законодавство поступово було приведено у відповідність до законодавства Співтовариства». До такого законодавства належить і корпоративне, причому останнє займає пріоритетне місце.

Розробляючи нове законодавство чи реформуючи чинне, український законодавець має враховувати неможливість механічного перенесення правових положень ЄС, без врахування особливостей національного законодавства. Для забезпечення поступового наближення законодавства у процесі провадження нормотворчої діяльності необхідно враховувати окремі положення актів законодавства ЄС настільки, наскільки це доцільно для України з огляду на економічні, політичні та соціальні наслідки прийняття відповідних правових норм, наближених до вимог законодавства ЄС¹.

Уважаємо, що в цьому випадку при адаптації та гармонізації корпоративного законодавства України та країн Європи необхідно виходити із загальних принципів, що діють у правових системах держав — членів ЄС. Такими загальними принципами є основні права людини, юридична визначеність, пропорційність, рівність, право бути заслуханим, субсидіарність, взаємна довіра й прозорість.

Таким чином, у результаті проведення історичного та порівняльного аналізу було встановлено, що корпоративні зв'язки та корпорації беруть свій початок із часів Давнього Риму, хоча

¹ Тимчасове положення про порядок проведення економічно-фінансової експертизи наслідків упровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням основних положень законодавства Європейського Союзу, затверджене рішенням шостого засідання МКР від 28.09.2001 р. [Електронний ресурс] // Центр європейського та порівняльного права. — Режим доступу: http://www.eclg.gov.ua/ukr_cooperazzi/propositions_efnu_6.htm.

й існували тоді в зародковому стані. У період середньовіччя виникли нові юридичні форми господарювання, в яких було чітко виражено капіталістичний характер, тобто між суб'єктами корпорації відносини виникали здебільшого з приводу капіталу.

Початок розвитку корпоративного права України кінця XIX сторіччя припадає на період укрупнення корпорацій та удосконалення корпоративного права в усіх економічно розвинених країнах.

Перерваний на початку минулого століття процес розвитку корпоративних прав в Україні отримав новий розвиток наприкінці XX — на початку XXI століття.

Сьогодні корпоративне право України має орієнтуватися на адаптацію до законодавства ЄС по суті з урахуванням національних особливостей українського права.

Д. И. Погребной

ЭВОЛЮЦИЯ КОРПОРАТИВНЫХ ПРАВ В УКРАИНЕ

В статье проанализировано развитие корпоративного права в Украине, начиная с периода укрупнения корпораций и усовершенствования корпоративного права в конце XIX ст. Установлена дуалистическая природа национализации и особенности адаптации и гармонизации национального законодательства с законодательством ЕС.

Ключевые слова: корпоративные права, корпоративные отношения, корпорации.

D. I. Pogribnyy

THE EVOLUTION OF CORPORATE RIGHTS IN UKRAINE

The article analyzes the development of corporate law in Ukraine, beginning with a period of consolidation of corporations and improvement of corporate law in the late 19 century. Was determined the dualistic nature of nationalization and features of adaptation and harmonization of national legislation with the EU.

Keywords: corporate law, corporate rights, companies.

УДК 342.9

О. М. Соловйова, кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Впровадження в діяльність органів виконавчої влади системи управління якістю

Сучасні світові тенденції соціально-економічного розвитку, характерною рисою якого є бурхлива динаміка інтеграційних процесів, ставлять перед Україною відповідні стратегічні завдання та потребують від неї активної участі в їх розв'язанні. Успіх соціально-економічних та політичних реформ в Україні можливий лише за умови дієвої та ефективної роботи органів виконавчої влади всіх рівнів. Визначальним критерієм оцінки діяльності органів влади стає задоволення потреб громадян та юридичних осіб, що здебільшого відбувається через отримання ними якісних адміністративних послуг. Як свідчить світовий досвід, найбільш ефективним засобом підвищення якості роботи органів виконавчої влади з точки зору потреб споживачів є впровадження в їх діяльність сучасної системи управління якістю.

Узагалі питання адміністративних послуг досі залишаються дискусійними в юридичній науці взагалі та в адміністративному праві зокрема. Питання ефективності надання адміністративних послуг та запровадження сучасної системи управління якістю певною мірою були предметом науково-теоретичних досліджень таких українських вчених та еконо-